

Cíle: práce s textem, skupinová práce, diskuze, prohloubení informací o tradicích Romů: slavení Vánoc u Romů

Věková kategorie: druhý stupeň ZŠ, střední škola

Čas: 2 vyučovací hodiny (ideálně 1 + 1 hodina, se zadáním práce na doma, zejména u mladších dětí)

Pomůcky: příběh pamětníka ve formátu PL, PL Vánoce 1, PL Vánoce 2, PL Vánoce 3, PL Vánoce 4 (třída se tedy rozdělí na 4 skupiny, pro každého žáka jeden PL 1 až 4.). (Pozn.: Text pro skupinu 4 o něco delší – vhodné dát zdatnějším čtenářům).

Průběh:

Sdělte studentům téma hodiny: tradice slavení Vánoc u Romů.

Nejprve si společně přečtete vyprávění pamětníka Rudolfa Harvana (podle možností můžete text rozdat všem, nebo vytisknout jen jednou). Krátce diskutujte, z jakého prostředí pan Harvan pocházel. Zastavte se u části popisující způsob slavení romských Vánoc.

Ptejte se: Jak se podle vyprávění pamětníka u Romů kdysi slavily Vánoce? Co Vás na tomto vyprávění překvapilo? Jaká byla podle vás hlavní hodnota slavení Vánoc? Co bylo pro Romy nejdůležitější?

Rozdělte třídu do čtyř skupin. Skupinám rozdejte vždy jednu kopii pracovního listu 1, 2, 3 nebo 4, tedy tak, že každá skupina má jen jeden PL, odlišný od ostatních skupin.

Vyzvěte studenty, aby si přečetli příslušný PL Vánoce a aby si v textu podtrhali tradice a zvyky, které se u Romů dříve vyskytovaly. Sdělte jim, že budou mít za úkol tyto tradice ve skupině prezentovat. Úkol můžete zadat také na doma na další hodinu. Po přečtení se musí skupina shodnout na způsobu prezentace ostatním.

Poté jsou zástupci skupin vyzváni, aby představili ostatním romské zvyky a tradice na základě vybrané pasáže textu.

Vyzvěte studenty, aby na úvod sdělili ostatním, z jakého zdroje čerpají. Můžete společně doplnit, o jaký druh média se jedná (zpravodajský server Romea, pořad O Roma vakeren Českého rozhlasu, odborný romistický časopis Romano džaniben, časopis National Geographic).

Nechte studenty vyjmenovat romské tradice a zvyky. Můžete v bodech tyto zvyky zaznamenávat na tabuli. Stranou můžete psát také vyjmenovávané tradiční pokrmy.

Po prezentaci všech čtyř skupin se vraťte k otázkám položeným po textu pana Harvana:

Jaká byla podle vás hlavní hodnota slavení Vánoc? Co bylo pro Romy nejdůležitější?

Společně diskutujte. Na závěr se zeptejte:

Jak se asi slavení Vánoc u Romů změnilo? Jak se slaví Vánoce dnes?

Lada VIKOVÁ

ROMSKÉ VÁNOCE (seminární práce - mírně zkráceno)

Úvod

Vánoce nejsou původním svátkem Romů, neboť v indické kulturní oblasti Vánoce nemají místo. Avšak v průběhu evropských dějin této etnické menšiny docházelo vlivem vzájemných kontaktů k prolínání jejich původních kulturních prvků s kulturními prvky evropskými. Díky tomuto procesu přijali Romové pravděpodobně už poměrně dávno i oslavu vánočních svátků. To dokumentuje G. Demeter slovy: „*Vánoce byly i pro nás nejvýznamnějším svátkem v roce.*“

Na závěr obecného úvodu bych chtěla zdůraznit, že tato práce není srovnávací studií zvyklostí Romů z různých krajů a není ani srovnávací studií romských vánočních zvyklostí s vánočními zvyky slovenskými (resp. slovanskými). Jejím cílem je pouze ukázat, jak slavili Vánoce někteří Romové. Za tímto účelem bylo podrobně analyzováno šest vyprávění (viz Prameny).

Advent

Ač se slovo „advent“ v žádné z výpovědí nevyskytuje, většina vyprávěcích věnuje velkou část svého vyprávění předvánočnímu období, období příprav. Hlavním shodným momentem je úklid, výzdoba domu a střeďování peněz nebo jídla na svátky.

„Každý se snažil, aby na tom nebyl hůře než ostatní. Bud' si půjčil peníze od někoho bohatšího, nebo šel za švagrem nebo za bratrem či za kmotrem a řekl: „Půjč mi, ty máš, vrátím ti po Vánocích nebo ti to dám zpátky v létě.“ (B. Demeter)

B. Demeter také uvádí, že si Romové před Vánoci své domky malovali: *„Vždycky malovaly ženy. Měly štětku, přinesly si vápno, a když nesehnaly*

vápno, vzaly takový bílý jíl a vymalovaly tím jílem.“

Úklid domu byl zakončen úpravou podlahy: „Maminka zametla, a protože jsme neměli prkennou podlahu, potřela zem žlutým jílem.“ (B. Demeter)

Zajišťování potravin na vánoční svátky můžeme dokumentovat dalšími vzpomínkami:

„U nás si Romky už na podzim předplácely u sedláků mléko, tvaroh i mák.“ (E. Lacková) A dále se zmiňuje o tradičním romském vánočním pečivu - tzv. *bokelí*, která se musela péci: „Málokdo u nás měl pec, a my zrovna ano, takže polovina Romů pekla u nás. Moje maminka pro ně pekla ve dne v noci. Tři čtyři dny dopředu.“ Obdobnou nutnost péci *bokel'a* předem potvrzuje i B. Demeter, ovšem s tou obměnou, že je Romové chodili péci ke gádžům.

Velmi poeticky na období adventu vzpomíná M. Lázoková: „Každým rokem, když přišly chladné měsíce, řekl můj otec mamince: ‚Milá Boriš, budou velká chladna, ale blíží se Vánoce, tak bude také hodně koláčů, hodně jídla.‘ Sám pak prožíval velkou radost, když viděl, jak děti netrpělivě očekávají, co asi hezkého od rodičů dostanou. A my, děti, jsme stejně jako tatínek s radostí připravovaly všechno tak, aby naše Vánoce byly co nejhezčí, abychom byli všichni šťastní.“

Dalším důležitým pojítkem všech vyprávění je vzpomínka na hudbu jako na důležitý prvek atmosféry romských Vánoc. Většina vyprávěcích se zmiňuje o hudbě až v souvislosti se Štědrým dnem, popř. po něm. Jediná E. Lacková vzpomíná, jak si „hudebníci nacvičovali, co budou hrát o Štědrém večeru sedlákům pod okny, a kluci se učili vinšovat.“

Toto vinšování a hraní koled pro Neromy se zdá být v některých částech Slovenska důležitou složkou role, kterou Romové na slovenském venkově zaujímal. Tím, že tamější obyvatelé věři-

li, že Romové přinášejí štěstí, udržoval se pevný sociální status romské populace. Potvrzuje to i další vzpomínka E. Lackové, jak se gadžové před Vánoci ujišťovali: „Nie, že by si mi neprišiel vinšovať!“ A měli-li Romové na ně vztek, vyhrožovali: „Neprídem k vám vinšovať!“

V této souvislosti je nutné podotknout, že většina vyprávěcích se zmiňuje o poměrně frekventovaných kontaktech s Neromy v adventním a vánočním období (poskytování různých služeb, za něž byli Romové většinou odměňováni potravinami).

Štědrý den

Romové nazývají Vánoce výrazem *Karačoňa* (*Karačoň*), slovo *Velija/Vilija* pak znamená Štědrý večer.

Informanti se shodují na tom, že se Romové na Štědrý den postili stejně jako gadžové (např. G. Demeter). Přísnost postu je však různá: od pouhého vypuštění z jídelníčku masa a mastného, a to pouze do večere (tzn. že večere se skládala nejen z tradičních postních jídel, ale i z masitého chodu), až po velice přísný celodenní půst, při kterém mohly jíst pouze malé děti, ovšem jedině pečené brambory. Někteří také uvádějí pověry, které půst zdůvodňovaly: „Nikdo nesměl až do večere jíst, protože kdyby někdo něco snědl před večerí, naskočily by mu vředy.“ (B. Demeter) Jinou variantu zaznamenala J. Holomková ve své práci o Romech na Jižní Moravě: „Půst hraničtí Romové dodržovali také. Měli pověru, že toho, kdo zhřeší nedodržením půstu, budou do postele následovat všichni hadi, myši, žáby a podobná havěť.“ (J. Holomková, str. 53) I třetí zdůvodnění je sankcí za nedodržení půstu: „Odnese si ho Luca.“ (G. Demeter).

Další vzpomínky se váží k činností charakteristickým pro Štědrý den. Chody ke sváteční večeri připravovala vždy matka rodiny, jíž většinou pomá-

haly dcery. Všichni se shodují na dvou chodech (*bobalky a fasuľa* - viz příloha), jinak též jmenují jídla, jako *bokela, pišot, brambory, halušky, zeli* (které je někde typické až pro druhý den), *bandurčenky* a již zmíněné *maso*.

Vzhledem k tomu, že se tyto vzpomínky váží k dětství, většina vyprávěcích hovoří o tom, jak se v přípravě na Štědrý večer uplatňovaly děti. Dívky, jak už bylo zmíněno, pomáhaly v kuchyni, chlapci chodili do lesa pro dříví a v jednom z vyprávění byl jeden z nich poslán k sedlákům pro slámu. Často se ale také ve vyprávění vyskytuje: „*My děti, jsme musely jít ven, abychom nepřekážely.*“ (G. Demeter)

Zmíněnou slámu však většinou obstarávala matka, která ji také poté, co byl domek uklizen, rozprostřela po podlaze na památku toho, že se Ježíšek narodil na slámě.

Ke Štědrému dni se váže několik ojedinělých momentů, které se v ostatních vyprávěních nevyskytují. Jednak je to zdobení stromku, o kterém se zmiňuje pouze G. Demeter: „*Zdobení stromečku měl na starosti nejstarší syn, my ostatní jsme u toho být nesměli. Směli jsme stromeček vidět až po večeři... A nebyl to takový stromek jako dnes, samá koule a jiné ozdoby, byly na něm jen jablíčka, ořechy, nějaké medové bonbony a doma vyrobené papírové řetězy.*“

Ke stromku a k postu se pojí již zmíněná zvláštnost ve vyprávění G. Demetera, a sice že děti byly strašeny *Lucou*. „*Sice nevím, co to ta Luca je, ale tím nás děti, strašili. Musela to být nějaká žena.*“ Toho, kdo nedodržel půst, si měla Luca odnést, a když by si vzal nějakou sladkost ze stromečku, přišla by ho zbít. Tato postava byla známa i v Čechách a na Moravě pod jmény *Lucie* (Českokbudějovicko), *Lucka* (Beněšovsko) i *Luca* (Slovácko). Bývá spojována s tradičními občůzkami večer

před svatou *Lucií*. (podrobně viz Frolec V., str. 29)

Zajímavé je srovnání: „*Jestliže Mikuláš vystupuje jako vznešený a dobrotivý dárce, tajemná ženská bytost, jakou je Lucka (a také další ženské postavy zimních občůzek), vzbuzuje strach. Charakter bytosti a její objevování se ve více dnech - a drsných nocích - uprostřed zimy navádí k hledání souvislostí s pohanskými představami vízícími se k období zimního slunovratu, především z okruhu kultu zemřelých a z personifikace dnů uprostřed zimy v podobě ženské bytosti, která - pod různými názvy - patří snad k indoevropskému kulturnímu základu.*“ (Frolec, V., str. 40)

V časovém sledu událostí se mírně vymykají vzpomínky E. Lackové na průběh Štědrého dne, kdy zatímco ženy připravovaly jídlo, muži „*chodili už od časného rána po celé vesnici vinšovat a zpívat koledy. Museli zajít do každého domu, takže se vracovali až o půlnoci.*“ Štědrovečerní večere se tedy konala často až po půlnoci.

Jeden výjimečný prvek, v jiných výpovědích nedoložený, se vyskytuje ve vyprávění B. Demetera: „*Pamatuji si, jak nám maminka nebo tatínek řekli, že kterému z dětí se podaří sebrat mamince jednu bobalku tak, aby si toho ani otec ani matka nevšimli, ten že bude celý rok krást nejlépe ze všech a nikdo ho nechytí.*“

G. Demeter popisuje jako jediný také zvyk zvat žebračka ke štědrovečernímu stolu.

Vzpomínka B. Demetera na průběh večere je ojedinělá v tom, že celá rodina jedla na znamení pokory před Bohem na zemi, která byla symbolicky pokryta slámou.

Večeře

Před večeří měl otec rodiny (popř. nejstarší mužský člen rodiny) proslov: „*Děti moje, ženo, Bůh nás obdařil vel-*

kým štěstím, že tady všichni takto společně sedíme, máme se rádi a je co jíst. Ale kdo ví, jestli se i za rok takto sejdem, jeden druhého spatříme? Proto si musíme navzájem odpustit, musíme se mít rádi a děkovat Bohu za každický den, kdy můžeme být spolu jako ta černá zem s tím černým chlebem.“ (B. Demeter) B. Demeter k tomu dodává: „Při těch otcových slovech jsme všichni plakali a ty naše slzy omyvaly naše srdce, naše duše.“ (V jiné verzi plakal i otec.)

Poté byl pronesen přípitek a požehnání, které jinde alternuje s vinšováním Romů navzájem.

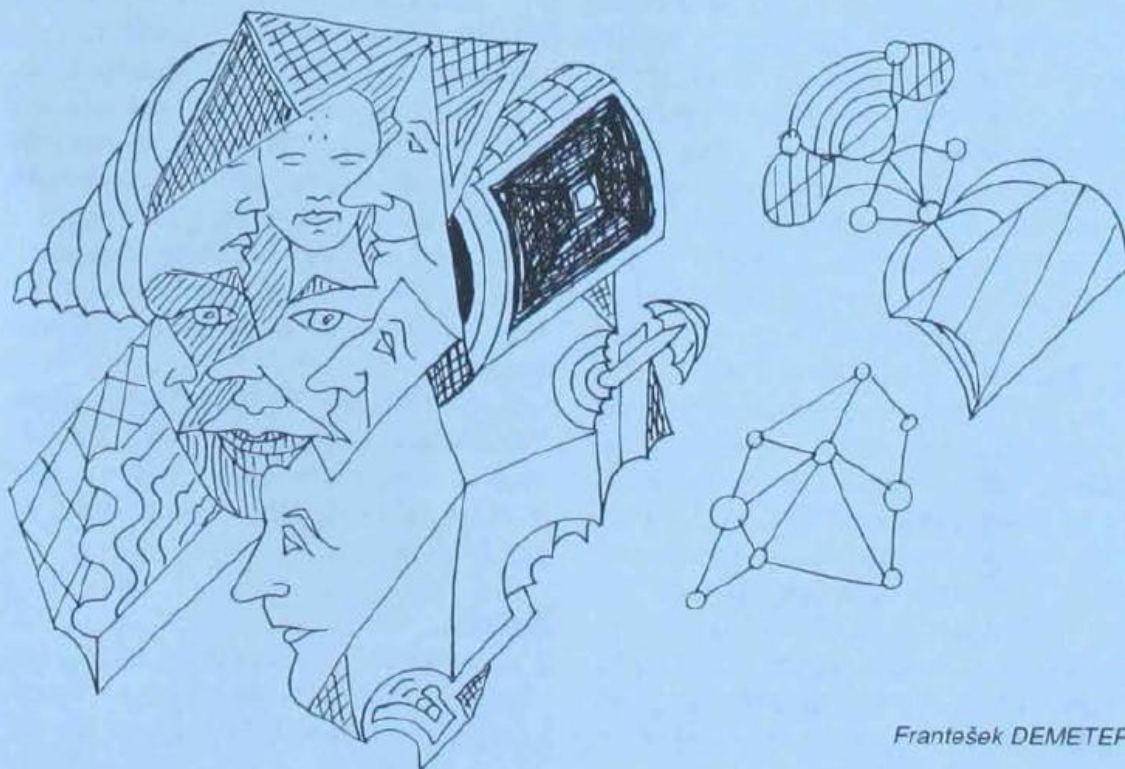
Hlavní zvláštností romských Vánoc oproti současným zvyklostem majoritní populace je vzpomínka na zemřelé členy rodiny spojená s jejich zpřítomněním buď při večeři, nebo hned po ní. Romové jim zapálili svíčky a dali od každého jídla na zvláštní misky, všechno to pak položili do předsíně (někde do kouta, jinde na okno). Jediný H. Zíma uvádí, že *mulům* (zemřelým) dávali jiné pokrmy: „*Maminka dala navečer na mističku kou-*

sek chleba, česnek a sůl. Večer se zapalovaly svíčky, abychom nezapomněli na naše zemřelé.“ R. Dzurko zase vzpomíná, že vždy nechávali místo u stolu pro toho, kdo ten rok zemřel. Prostřeli mu a dali mu také na talíř z každého jídla. Další roky už ale ne, avšak zemřelý otec měl u stolu místo vždycky.

B. Demeter jako jediný užívá pro označení zemřelého i slova *vodí* (duše). Z toho vyplývá, že v tomto zvyku se nejedná o „duchy“, kteří chodí strašit nebo různými způsoby škodí, ale o duše zemřelých předků či jiných osob, jejichž památku je nutné uctívat. Vzpomíná také na chvíli po večeři: „*Pak se dal tatínek do vyprávění o svém otci, který již zemřel. Vzpomínal i na svého dědu a na moudrá a krásná slova, která slýchal od starých Romů.*“ Jinde otec vyprávěl o předcích, jak těžce se jim žilo.

Po večeři

Jak vyplývá z citovaného vinšování, byla v průběhu vánočních oslav zdůrazňována soudržnost rodiny. Ne-

František DEMETER

bylo to však pouze ve vinšování a prosloveh před večeří. V několika vyprávěních se vyskytuje i zvyk svazování lžic slámou. Tento zvyk má patrně kořeny v pověře o magické síle slámy posvěcené tím, že ležela o Štědrém večeru na zemi. V. Frolec např. uvádí záznam Jana z Holešova (14.stol.) „o zavazování stromů slámou, aby v budoucím létě nesly hodně ovoce.“ (Podrobněji - viz V. Frolec, str. 59-61).

Ve většině vyprávěních je zdůrazněno, že dárky „jako dnes“ se nedávaly (až na zmíněnou vzpomínku M. Lázokové, v jejímž vyprávění je patrný generační, geografický i sociální posun). K obdarovávání říká G. Demeter: „Ne že bychom ten zvyk neznali, ale nebylo na něj.“ S příznačnou poetičností pak vzpomíná B. Demeter: „Ta naše romská tradice byla moc krásná. Bohatí jsme nebyli, takže žádné obdarovávání jako dnes, ale jeden druhému jsme prokazovali úctu a lásku.“

Další zaznamenaný zvyk se odehrával až o půlnoci, kdy se, jak se skoro všichni vyprávějící shodují, začali Romové navštěvovat, což se během večeře nesmělo, a společně si zpívali: „Večer k nám přicházeli ostatní Romové zpívat. Ty písně byly tak krásné, že jsem se jim snadno naučil a potom jsem se svým starším bratrem také chodíval zpívat k jiným Romům.“ (H. Zíma)

Někde se však návštěvy odehrávaly až na Boží hod: „Na druhý den po obědě Romové hráli, teď už ale ne gadžům, nýbrž sami pro sebe.“ (E. Lacková)

Zmíněnou půlnoční zvyklost zachycuje ve své výpovědi i B. Demeter. Je spojena s vírou, že o půlnoci na Štědrý večer teče v potoce svatá voda. Tato voda se z potoka brala, vhazovali se do ní mince a všichni se jí pak omyli, aby měli po celý rok dost peněz. Magický úkon, při kterém si romští muži vyprošovali dostatek peněz, byl asi velmi rozšířený, ovšem ne všude byl spojo-

ván s Vánoci. V některých lokalitách se obdobný zvyk opakoval vždy při úplňku, jinde při Novoluní. (Lacková, 1994)

Dalším symbolickým předmětem, který se poměrně často opakuje a na který vyprávějící vzpomínají, je zapálená svíčka zapíchnutá do chleba (v jednom případě do *bokelí*). Časově se tento vánoční symbol pojí v jednom případě se zahájením samotných oslav - s proslovem před večeří, většinou však s dobou po večeří nebo s půlnocí.

Vinšování, odpouštění si, návštěvy

V. Frolec konstatuje, že vinšování, blahopřání „je spojeno s vírou v magickou sílu slova v rozmezích chvilích roku.“ (str. 60) V romské kultuře je tento fakt ještě důraznější.

Vinšování, jak už bylo zmíněno, patřilo v některých regionech ještě k štedrovečerním zvyklostem, jinde se vinšovalo až na Boží hod. Důležitá byla jistě forma vinšování. Tak například nesměla přijít jako první do domu dívka. To předpovídalo neštěstí. Musel přijít mladý, zdravý a šťastný muž (*bachtalo rom*). „Romové, kteří se na sebe hněvali, posílali vinšovat chlapce nahého a bosého. Člověk, na kterého se hněvají, prý bude po celý rok nahý a bosý. Ale pokud si pamatuji, toto se stálo asi tak dvakrát. O Vánocích chtěl každý ukázat, že je dobrý člověk. Když se někdo s někým hněval, přišel za ním, aby se usmířil. Vešel do domu, přinesl pálenku: „Napij se se mnou, bratře. Odpusť mi.“...

O Vánocích nám staří připomínali, že když budeme držet pohromadě, nezahubí nás ani hlad, ani chudoba, ani zlo tří světů.“ (E. Lacková)

Jediná M. Lázoková, která popisuje Vánoce ve městě, vzpomíná: „Na Štědrý den jsme byli všichni doma s rodiči. Až na druhý den jsme chodili na návštěvy k příbuzným, pozdravit se s nimi, pobavit se.“